

Debata

o pomirenju i potencijalu REKOM-a da doprinese procesu suočavanja s prošlošću i pomirenju
Skoplje, 10. novembar 2015.

Uvodno izlaganje prof. Židas Daskalovskog i diskusija na temu: *Izveštaj specijalnog izveštioaca o unapređenju istine, pravde; reparacijama i garancijama za neponavljanje*, Pablo de Greiff, Savet za ljudska prava UN

Prof. Eric Gordy, *Države iz Jugoistočne Evrope, EU i „pomirenje“*

Prof. Biljana Vankovska, prezentacija Zbornika *Tranzicijska pravda i pomirenje* (urednice Svetlana Slapšak i Nataša Kandić)

Magistar Raim Limani, prezentacija: *Proces „pomirenja u RM“*

Diskusija

Prevod transkripta sa makedonskog jezika

1.

Prof. Židas Daskalovski

Ovo je tema koja zaslužuje vaše prisustvo i vaš angažman, tj. intelektualnu diskusiju, pa ćemo zbog toga svi pokušati da budemo koncizni. Kao što već znate, svakome sleduje po petnaest minuta za izlaganje da bismo onda došli do onoga što je najvažnije, a to je otvorena diskusija. Meni je pripao zadatak da predstavim izveštaj Pabla de Greifa (Pablo de Greiff) iz Saveta za ljudska prava UN. Pablo de Greiff je bio specijalni izvestilac u 2011. godini, a tema je bila promocija pravde, reparacije i garancije za neponavljanje zločina, nasilja itd. Ja ću vam ukratko predstaviti ovaj Izveštaj, a on će vam kasnije biti poslan imejlom, pa ćete ga tako imati u elektronskoj formi. Razume se, u kontekstu ove teme, UN i međunarodni pravni okvir su od ključnog značaja kada se radi o nastojanjima da se onemogući ponavljanje zlodela. Međunarodne konvencije su od presudnog značaja, a tu su navedene neke od njih: Međunarodna konvencija o civilnim i političkim pravima, Međunarodna konvencija o zaštiti nestalih lica (tj. prinudno kidnapovanih). Isto tako, poseban značaj ima i jurisprudencija raznih regionalnih sudova za ljudska prava (u ovom kontekstu se obično kao primer izdvaja Evropski sud za ljudska prava).

Ovo je pravna perspektiva, ali je podjednako značajno konceptualno definisati temu odnosno napore da se onemogući ponavljanje ovakvih dela. Zbog toga se i ukazuje na razliku između pristupa tranzicijske pravde i pristupa koji stavlja akcenat na onemogućavanje da se dela ponove. S jedne strane, imate prilaz tranzicijske pravde u kome se centralna ideja sastoji od tri povezana mehanizma (istina, pravda i reparacije) u cilju dolaska do stanja u kome će postojati svi uslovi da se dela ne ponove. Drugim rečima, u ovom slučaju pravda se odnosi na to da se zločini obznane i dokumentuju, kao i da se osnuje jedna arhiva

koja će obuhvatiti sve skupljene podatke. Kada je reč o krivičnoj pravdi, onda se radi o takvoj situaciji u kojoj su počinioci zločina osuđeni i na taj način onemogućeni da ponove takva dela; s druge strane, to će uticati i na sve ostale osobe koje bi se eventualno mogle pojaviti kao počinioci sličnih zločina ukoliko pravda ne bude izvršena, a stari zločini ostanu nekažnjeni. Reperacije predstavljaju mere preko kojih sve žrtve nasilja i žrtve kojima su povređena ljudska prava dobijaju na neki način ličnu satisfakciju time što će zločinci biti kažnjeni, a njima lično će se vratiti ili obnoviti imovina povratkom u prvobitno stanje.

Ovo je pristup tranzicijske pravde, a on je različit od pristupa koji promoviše Pablo de Greiff. Njegov se pristup fokusira na neponavljanju dela, pa je tako akcenat stavljen na prevenciju, tj. na zaustavljanje svih oblika povrede ljudskih prava. U ovom se slučaju pretenduje na sveobuhvatni pristup koji uključuje sledeće mere: razoružavanje svih naoružanih grupacija koje su činile zločine ili su učestvovala u kršenju ljudskih prava; ukidanje svih onih zakona koji su bili doneseni u odnosu na specifične prilike u zemlji u vreme rata, konflikta ili terorističkih akata, a koji su na jedan ili na drugi način ograničavali ljudska prava. Dalje, predviđa se pravična selekcija i provera pripadnika bezbednosnih snaga i sudstva, zaštita građanskih organizacija, treninzi za pripadnike bezbednosnih snaga itd. Ovo su teme koje će kasnije biti objašnjene malo detaljnije, a ovaj trenutni opis je samo u funkciji uvoda koji pokazuje pravac u kome je postavljen ovaj pristup koji se zalaže za neponavljanje zlodela, a koji zauzima centralno mesto u izveštaju Pabla de Greifa.

U svakom slučaju, glavni faktor od koga zavisi da li će se dela ponoviti jeste država. Država je ona koja treba da preuzme odgovornost. Radi se o jednom dinamičnom procesu koji pretpostavlja promene kako u kulturnoj sferi tako i na nivou individualne svesti. Jedan od faktora koji negativno utiču na stanje, tj. na ponavljanje dela, jeste ekstremno siromaštvo koje stvara povoljne uslove za pojavu novog talasa nasilja i zločina. Isto tako, nedemokratski, autokratski režimi su u direktnoj korelaciji sa ponavljanjem zločina. Kao bazične i osnovne preduslove koje treba stvoriti da se zločini protiv čovečnosti i kršenje ljudskih prava ne ponove mogu se navesti sledeći. **Prvo** i osnovno je to da su svi pojedinci u državi bezbedni, tj. da postoji jedan bezbednosni okvir koji će biti garantovan od strane državnih institucija. **Drugo**, svi koji žive u toj državi moraju imati pravni identitet, tj. mora da se onemogući postojanje ljudi bez državljanstva ili bez boravišnih dozvola (tačnije, ljudi bez državnosti i bez prava na prisustvo na datoj teritoriji). **Treće**, ratifikacija svih relevantnih međunarodnih sporazuma o ljudskim pravima koji će zatim biti inkorporirani u domaću legislativu. Isto tako, u slučaju opasnosti od terorizma, zakoni koji se donose u funkciji borbe protiv terorizma moraju biti u saglasnosti sa međunarodnim pravom za zaštitu ljudskih prava. U isto vreme, oni ne smeju biti zloupotrebljavani od strane bezbednosnog aparata ili od paravojnih i parapolicijskih formacija. Ostali preduslovi koje nabroja Pablo de Greif odnose se na sudstvo. Možete primetiti da se oni podjednako odnose i na opštu demokratizaciju jedne zemlje. Ovde se radi o jednom obliku konsolidacije odnosa u državi, što možda treba uzeti u obzir kao važan faktor i za Makedoniju, imajući u vidu skorašnja dešavanja. Jedna od preporuka je skrining svih sudija i personala koji je bio deo donošenja presuda, rešenja i drugih oblika pravnog postupanja, kao na primer donošenja rešenja o pritvoru ili pokretanje istrage. Dakle, ovo obuhvata osobe koje su zloupotrebile svoju funkciju. Drugi nivo se odnosi na jačanje sudstva u smislu njegove nezavisnosti u odnosu na izvršnu vlast. I treći nivo se odnosi na jačanje – razumljivo, izveštaj sam po sebi to pretpostavlja – ingerencija i kompetencija sudstva u okviru državnih potreba putem zakonodavstva u koji su ugrađeni mehanizmi međunarodnog prava koji onemogućavaju ponovno kršenje ljudskih prava i zločina protiv čovečnosti.

Dalje, u preduslovima se nalaze i ustavne reforme. U ovom kontekstu veoma često je reč o državama koje su bile u ratu ili konfliktu, pa se onda traže načini kako bi se došlo do trajnog mira, a koji bi onemogućio dalje kršenje ljudskih prava. Drugim rečima, ovde se radi o ustavnoj reformi zemlje u tranziciji, kao što je to bio slučaj sa zemljama iz Latinske Amerike nakon pada diktatura u kojima je postojalo sistematsko kršenje ljudskih prava.

2.

Ne znam koliko vam je poznato da 11. septembar (2001. godine) nije samo datum kada su bile srušene kule blizakinje nego, isto tako, i datum kada je desnica, uz podršku CIA, izvršila puč u Čileu i srušila legitimno izabranog predsednika Aljendea. U tom trenutku bio je uspostavljen diktatorski režim koji je vršio masovno kršenje ljudskih prava. Sličan je bio slučaj i sa Španijom u vreme Franka. Nakon završetka vladavine tog nedemokratskog autoritarnog režima krenulo se ka izgradnji konsenzusa oko donošenja novog ustava kojim je trebalo zagarantovati ljudska prava. Isto tako, u ovakvom slučaju nužno je suspendovanje ili menjanje svih onih zakona koji su na neki način dopuštali ili podsticali pravnu diskriminaciju. U ovom kontekstu se, verovatno, sama nameće određena paralela sa Makedonijom. Naime, u Ohridski okvirni sporazum uneta je odredba o pravičnoj i odgovarajućoj zastupljenosti u pravcu korigovanja nepravdi u odnosu na (ne)uključivanje pripadnika nevećinskih zajednica u administraciju, a sa ciljem smanjivanja povreda ljudskih prava i diskriminacije.

Reforma u sebe mora uključiti i uvođenje mehanizma inkluzije svih grupa – religijskih, etničkih i socijalnih. Preporuka iz izveštaja Pabla de Greifa odnosi se na inkorporiranje jednog sistematizovanog dela u samom ustavu, a koji bi po primeru američkog *Bill of Rights* sadržavao odgovarajuće odredbe koje tangiraju problematiku individualnih/ljudskih prava građana i koji bi omogućavao pravnu sigurnost svim manjinama u toj državi. Ustavna reforma se odnosi i na jasnu podelu vlasti na legislativnu, izvršnu i sudsku, a u pravcu redukovanja mogućnosti da se legislativna vlast zloupotrebi od strane izvršne vlasti, kao i da se onemogući politički uticaj na sudsku vlast. Preporuka je da se tamo gde ne postoji ustavni sud on uspostavi. (U našem slučaju to nije potrebno, jer imamo Ustavni sud, kao i mnoge druge zemlje.) Preko ove institucije trebalo bi da se stvore mogućnosti za promenu zakona kojima se krše ljudska prava i to putem individualnog ustavnog žalbenog postupka.

Drugi preduslov za onemogućavanje ponavljanja zlodela, nasilja i kršenje ljudskih prava odnosi se na reformu sektora bezbednosti, odnosno definisanje uloge policije, vojske i svih bezbednosnih struktura. Od posebnog je značaja civilna kontrola bezbednosnog sektora, a u tom kontekstu ne bi trebalo dopustiti da vojska poseduje posebna ovlašćenja u određenim situacijama (kao, na primer, da Vojni sud postupa isključivo u vojnim stvarima i aktima). Nakon svakog konflikta, odnosno tamo gde postoji sumnja da su neki od pripadnika bezbednosnih snaga/grupacija izvršili zločine protiv čovečnosti ili zlodela protiv ljudskih prava neophodno je da dođe do „provetravanja“ bezbednosnih struktura. Oni za koje postoji sumnja da su učinili neke od navedenih stvari treba da budu provereni. Tačnije, sve dok se ne dokaže njihova nevinost ova lica ne bi smela da obavljaju iste funkcije. Ovo su neke od najvažnijih stvari koje se preporučuju u vezi sa reformom bezbednosnih snaga.

Ostale preporuke se odnose generalno na društvo ili na organizaciju društvenih odnosa u smislu slobodnog delovanja građanskih udruženja bez ograničavanja od strane vlasti postavljanjem pravnih ili političkih prepreka. U nekim zemljama i slučajevima bilo je nasilnih provokacija ili pritisaka na određene

grupe građana i građanska udruženja. Ako razmislimo malo bolje i kod nas još uvek postoje problemi s kojima se suočavaju LGBT udruženja koja se bore za prava različitih seksualnih manjina. Mada to nije direktno vezano za ovu temu, jasno je da vlasti veoma često vrše pritisak na određene nevladine/građanske organizacije koje istražuju zločine iz ratova na prostorima bivše Jugoslavije (kao što to pokazuju primeri iz Srbije, Hrvatske itd.). Uprkos svemu, njihov je rad imao uticaja, na primer, u organizovanju komemoracije u Srebrenici, priznavanju etničkog čišćenja i genocida izvršenih u, recimo, Hrvatskoj, Bosni itd.

U ovom kontekstu, veoma je važno shvatiti da građanska udruženja ne obuhvataju samo nevladine organizacije nego i mnoge druge oblike organizovanja, kao što su, na primer, sindikati, verske zajednice i sl. U nekim zemljama, recimo u Južnoj Americi, ona su imala ključnu ulogu u izgradnji demokratskog sistema, što opet, sa svoje strane utiče na onemogućavanje da se zločini ponove. Generalno, postoje preporuke koje se odnose na slobodu govora i mišljenja, na mogućnost javnih protesta, mogućnost da se javno deklarišu, promovišu i praktikuju verska uverenja. Jedna od preporuka je u pravcu promovisanja takvog obrazovanja koje bi podsticalo kritičko mišljenje, dok se druge prepreke odnose na unapređenje principa otvorenosti, transparentnosti i odgovornosti. Kao što i sami možete primetiti, ovaj se Izveštaj odnosi na neponavljanje određenih zlodela u kontekstu kršenja ljudskih prava, ali radi se o preporukama koje je dobro imati u vidu i koje treba implementirati u svakoj zemlji koja pretenduje da bude demokratska ili da konsoliduje demokratski poredak nakon pada autoritarnog režima.

Preostale preporuke iz izveštaja Pabla de Greifa odnose se na obrazovanje i kulturu, ponovo u pravcu promovisanja dijaloga, tolerancije, međusobnog razumevanja i demokratskog delovanja. Na primer, ideja ovog specijalnog izvestioca je da se istorija ne koristi tako da produbljuje razdor, kao ni za različita tumačenja istorijskih događaja, kao što pokazuju sporovi povezani za percepciju istih događaja od strane Srba, Hrvata i Bosanaca ili između Makedonaca, Bugara, Albanaca i Srba i sl. Istoriju treba proučavati tako da bude sredstvo za istraživanje, za analizu različitih pogleda na stvari. Istorija treba da bude sredstvo koje će doprineti kritičkom razmišljanju, pa u tom pravcu i muzeji, postavke, spomenici, pozorišne predstave treba da se stvaraju na način koji će probuditi osećaj empatije, bez diferencijacije na naše i na vaše žrtve. Muzej bi trebalo da bude zajednički u smislu činjenica, postavke bi trebalo da budu slične u smislu prevazilaženja podele na pobednike i poražene. Spomenici bi trebalo da budu sveobuhvatni i kao takvi prepoznatljivi za sve verske, etničke i socijalne zajednice. Isto se odnosi i na pozorišne predstave i arhive. Postoji jedan veoma dobar primer za ovo – arhiv Štazi u Nemačkoj Demokratskoj Republici, mada je on možda teško primenljiv u drugim zemljama u kojima nema dovoljno materijalnih dokaza i ne postoji slično istorijsko nasleđe. On je podsetnik na to šta je autoritarni režim, kako je on kršio ljudska prava i zašto se takva praksa ne sme ponoviti. Drugim rečima, on je jedno obrazovno sredstvo koje je dobro za sve, jer omogućava suočavanje s prošlošću i onemogućava da se ono ponovi u budućnosti.

I na kraju, preporuke Pabla de Greifa odnose se na savetovanja i na tretmane na psihosociološkoj osnovi za sve žrtve koje su preživele traume ili ih još uvek imaju, ali i za počinitelje nasilnih i kriminalnih dela i kršenja ljudskih prava. Ideja ovog postupka je da se na neki način dođe do 'closure', odnosno do raščišćavanja s prošlošću i zatvaranja kruga nasilja. Pomoću tog psihološko–sociološkog procesa treba pomoći žrtvama i izvršiocima zločina da se oslobode tereta i da im se omogući, koliko je to moguće, normalan život u budućoj političkoj zajednici, koja bi sada bila pravična i koja bi nastojala da štiti ljudska prava. Pablo de Greiff smatra da se ova ideja treba uneti i u obrazovni sistem u takvom obliku koji bi

pomogao deci, adolescentima i odraslima da prevaziđu psihološke barijere stvorene kao posledica ratova i konflikata.

3.

Zadnji deo Izveštaja je u stvari apel upućen svim državama da ratifikuju konvenciju koja de facto utvrđuje da ne mogu postojati zakonska ograničenja u odnosu na procesuiranje ratnih zločina protiv čovečnosti. Ovo je tema važna za Makedoniju u kontekstu haških slučajeva, kao i nekih drugih koji su ostali bez odgovarajuće istrage i sudskog završetka i u Makedoniji i u Haškom tribunalu. Ukoliko Makedonija ratifikuje ovu konvenciju onda će se dovesti pod znak pitanja onaj postupak u Parlamentu kojim je usvojeno autentično tumačenje Zakona o amnestiji. Tačnije, pokazalo bi se da je taj zakon pravno neodrživ i nastala bi situacija koja bi bila veoma interesantna za Makedoniju.

Eto, ovo su bile glavne preporuke iz izveštaja Pabla de Greifa. Time bih ja završio izlaganje i dao bih reč profesoru Eriku Gordiju koji nam dolazi iz Velike Britanije sa University College London, School of Slavonic and East European studies.

4.

Eric Gordy, University College London, School of Slavonic and East European Studies

Hvala! Zahvaljujem i prevodiocima, simultani prevod je veoma težak i iscrpljujući posao i mi treba uvek da budemo zahvalni svakome ko je spreman da se prihvati takvog posla. Ono o čemu želim da govorim danas veoma je povezano s poentom koju je napravio Židas u vezi sa razvijanjem kulture i društvenog ambijenta, a koji često zabunom smatraju pomirenjem. Postoje velike teškoće kada se govori na temu pomirenja, ali jednu od njih smatram posebno nezgodnom. I ja, kao i većina vas, dolazim iz društvenih nauka. Svako ko istražuje društvene fenomene reći će vam da je prva stvar koju morate uraditi definisanje termina da biste imali jasnu predstavu o njima, da biste ih mogli evaluirati i da biste znali da li se fenomeni kojima se bavite dešavaju ili ne. U odnosu na pomirenje ovo nije slučaj. Mi zaista ne znamo šta u stvari znači pomirenje. Nemamo načina da utvrdimo kada ono završava, kada počinje, da li je uopšte došlo do pomirenja ili ne. Postoji veliki broj različitih ideja po ovom pitanju, ali mnogo problematičniji je onaj termin koji političari iz ovog regiona upotrebljavaju decenijama – 'konfrontacija/sukob s prošlošću'. A šta je prošlost? Kada počinje? Kada završava? Kako dolazi do konfrontacije i kako znamo da je ona dosegla svoju završnu tačku?

Sve su ovo široki pojmovi koji ostaju nedefinisani. Ono što možemo uraditi je cirkulirati ove termine da bismo pokušali da shvatimo šta se dešava i koje je njihovo značenje. Dopustite mi da vam dam primere iz zadnjih nekoliko nedelja. Prvi se odnosi na izjavu na zajedničkoj pres-konferenciji premijera Srbije, gospodina Vučića, i komesara za proširenje EU, gospodina Johanesa Hana. Gospodin Han je pohvalio progres koji je postigla Vučićeva vlada i posebno naglasio da Srbija sklapa sporazume u vezi sa nekim konkretnim pitanjima sa Vladom Kosova čime je „učinjen izvanredan progres ka pomirenju“. To je primer broj jedan. Implicitna definicija koja proizilazi iz ove izjave glasi da je pomirenje postizanje sporazuma oko nekih materijalnih pitanja između dve vlade. Drugi se primer desio upravo prošle nedelje, ponovo sa gospodinom Vučićem. On je bio u poseti Vladi Bosne i Hercegovine; održana je zajednička sednica Vlade, nakon koje su on i predsednik Predsedništva BiH, Bakir Izetbegović, dali zajedničku izjavu za medije. Prisutni novinari su postavili pitanje: „Šta mislite da se dešava sa procesom

’sukobljavanja sa prošlošću’?“ A gospodin Izetbegović, predsednik bosanskog Predsedništva, izjavio je: „Mislim da previše govorimo o konfrontaciji s prošlošću i da je ta priča zaista već završena i da niko ne treba ništa da kritikuje...“.

U ovome je moja briga i razlog zašto sam bio zainteresovan da dođem ovde i da vam govorim danas – postoji osećaj da priča o pomirenju koja je bila veliki prioritet u vreme kada su počeli oružani sukobi sada počinje da se zapostavlja; da je napuštena do tačke u kojoj su samo njeni formalni elementi ostvareni. Nešto drugo što smo uradili da bismo ilustrovali ovo uključuje i jedan dokument, za koji se nadam da će biti dostupan još danas, a koji se sastoji od kolekcije izjava političkih lidera iz regiona. On prezentuje različite izjave političkih lidera iz zemalja u regionu u vezi sa pomirenjem. Ovaj dokument je jednostavna zbirka citata iz kojih možemo izvući određene zaključke. Ja sam uspeo da izvučem nekoliko tema, ustvari, identifikovao sam pet za koje se čini da se redovno pojavljuju uvek kada političari progovore o pomirenju.

Prva tema je postojanje jasne neusaglašenosti oko toga šta predstavlja pomirenje, posebno u odnosu na pitanje da li pomirenje predstavlja prekid aktivnog neprijateljstva ili pretpostavlja priznanje ili utvrđivanje činjenica i otvaranje i održavanje dijaloga.

Druga tema se odnosi na neusaglašenost između političkih lidera po pitanju toga da li je pomirenje neophodno – nesuglasica koju smo svi mi čuli i koja se veoma često ponavlja. U osnovi, svi oni kažu da je do sada bilo dovoljno diskusija u vezi sa prošlošću, a da je sada vreme da se okrenemo budućnosti. Ovo je standardna formulacija u vezi sa debatama o prošlosti i nju ponavljaju skoro svi politički lideri.

5.

Treća tema se odnosi na postojanje suprotstavljenih pogleda u vezi sa neophodnim preduslovima za početak procesa pomirenja, a posebno možete sresti veliki broj izjava koje indiciraju da je, prema jednoj strani, pokret ka pomirenju uslovljen postojanjem sličnog ili ekvivalentnog pokreta kod druge strane.

Četvrta se tema javlja u onim izjavama i u svim diskusijama o pomirenju u kojima srećete političke lidere koji će nastojati da otkriju motivacije kod aktera na suprotnoj strani od njihove.

I **peta tema** se odnosi na jedan ceo skup postulata u ovim izjavama koji se odnose na istorijski kontekst nasilja. Ovo je posebno tačno u izjavama koje su orijentisane ili ka opravdavanju nasilja (u istorijskom smislu reči) učinjenom od jedne strane ili ka osudi nasilja učinjenog od druge strane (opet u istorijskom

smislu). Ove se izjave mogu svesti na bazične teze koje glase 'mi imamo razloga da učinimo ovo, jer su oni oduvek nama činili ono'.

Hajde da sada bacimo pogled na izjave sa ograničenim kontekstom. U regionalnom kontekstu, mnogi će kazati da je Makedonija pomalo periferna, da je u njoj postojalo nasilje niskih, a ne velikih razmera, te da ona nije učestvovala u konfliktima koji su dobili veliku globalnu pažnju. Kada govorimo o pomirenju u regionu, smatram da je možda vredno dodati jednu poentu koja se odnosi i na ostatak regiona, a to je da se pomirenje odnosi na stanje oporavljanja od **nasilja među grupama**, odnosno od nasilja koje se dešavalo između dve ili više različitih grupa, kao što je oružani konflikt, ali ono se podjednako odnosi i na **nasilje unutar grupe (intra-grupno nasilje)** koje ponekad uključuje upotrebu nasilnih metoda. Drugim rečima, pomirenje je povezano sa konfliktom, dominacijom i otporom, kao i sa njegovim izražavanjem u jednoj posebnoj društvenoj sredini, kao što je sredina autoritarnih režima, na primer. Sve do stupnja u kome postoji tranzicija iz autoritarizma, kažem da mi možda nemamo odgovor na pitanje da li pomirenje postoji ili ne, problem pomirenja nas ipak suočava sa određenim teorijskim problemima. Želim da upozorim na nešto, a upozorenje se sastoji u sledećem – verovatno ne postoji takvo nešto kao sasvim ostvareno pomirenje. Verovatno je ono što smo videli u najvećem broju istorijskih primera koje povezujemo sa pomirenjem samo jedan jači ili slabiji oblik pacifikacije. Hteo bih da napravim još jednu dopunsku opservaciju. Kod velikog broja nacionalnih institucija, a posebno kod Evropske unije i njenih predstavnika, postoji tendencija da se proces pomirenja svede na neke formalne oznake, kao što su sledeće:

- Da li su potpisani sporazumi? Da.
- Da li su uspostavljeni sudovi za zločine? Da.
- Postoje li uzajamni susreti i posete? Da.

Oni ne čine ni jedan korak izvan ovog formalističkog pristupa. Zašto je to problem? Mislim da za ovo postoji veliki broj ilustracija. Videli smo to u konfliktu koji se pojavio između Srbije i Hrvatske u kontekstu nedavne izbegličke krize, kao i između Mađarske i ostalih po tom istom pitanju. Političari koji formalnim sredstvima amortizuju krizu mehanizmom sporazumevanja često je neformalno ponovo intenziviraju svojom retorikom. Oni su u stanju da to čine jer se sporazumi sklapaju na vrhu politike i ne dosežu dole, do nivoa društvenog života. Postoje brojni primeri za ovo, ali verovatno možemo reći da je najbolja ilustracija ovog principa upravo lingvistička ilustracija, jer kada govorimo o procesu koji se odvija u vrhovima politike, sama fraza 'na vrhu' jeste sinonim za nešto što nije autentično i što je površno, a upravo je to ono o čemu mi najčešće govorimo.

Šta je onda ovde neophodno da bismo krenuli napred i ka dubljem nivou pomirenja? Najpre, mada sam bio kritičan u odnosu na restrikciju samo na formalni nivo, ipak smatram da je taj formalni nivo nužan. Sve one stvari koje zahtevaju međunarodni faktori, kao što je postojanje i potpisivanje političkih sporazuma, otvaranje formalnih dijaloga itd. veoma su bitne. Ali, neophodne su i neke druge stvari pored ovoga. Među njima je i dubina angažovanja unutar institucija, što će reći da vojska, policija i druge bezbednosne snage koje nisu prošle kroz reformu, koje nisu prihvatile visoki stepen odgovornosti unutar svojih redova u odnosu na ljude koji su izvršili, naredili ili asistrali u kršenju ljudskih prava nisu sposobne da učestvuju u procesu pomirenja. One bi radije pokušavale da sakriju dokaze nego da ih otkriju. Otuda, na nivou institucija, postoji nužnost **priznavanja, potvrđivanja** i preuzimanja **akcija u pravcu kompenzacije**.

Sasvim drugi nivo je to što mora postojati priznanje na formalnom nivou (kao na primer odredbe o kompenzaciji civilnih žrtava) i javno priznanje onoga što su žrtve iskusile. Ali podjednako je (a ja koristim ovu reč sa velikom pažnjom i rezervom, jer sam svestan rizika da zvučim kao fundamentalista) potrebno priznavanje **istine**. Svestan sam da je istina reč koja zastrašuje. Ali ja imam na umu priznavanje činjenica koje su utvrđene na osnovu dokaza i aktivnog učešća u procesu utvrđivanje činjenica koje nisu bile ranije utvrđene. Ako se osvrnemo na sve konflikte u regionu, od 1991. godine naovamo, još uvek ima mnogo toga što je ostalo nepoznato. Postoje neotkrivene grobnice, postoje zatvori koji nisu poznati, tačan broj žrtava nije još poznat – sve su ovo stvari koje je potrebno znati, a ostaće sakrivene bez aktivnog angažmana institucija.

Druga poenta je da pomirenje traži dijalog odnosno uključuje **dijalog na najmanje tri nivoa**. **Prvo**, dijalog u institucijama i između njih, što znači između zakonodavne i izvršne vlasti države, između bezbednosnih struktura i sudstva i izvan njih. **Drugo**, mora postojati komunikacija između institucija i javnosti. Kada se preuzima akcija na nivou kompenzacije, priznavanje na formalnom nivou mora biti javno iskazano i objašnjeno. Javnosti treba reći šta je učinjeno i zašto to što je urađeno ima smisla i značaja. U stvari, veliki deo onoga što se smatra prilagođavanjem spoljašnjim zahtevima dešava se polutajno ili prihvatanjem jedne strane i ustupcima druge. I **treći** nivo se odnosi na potrebu komunikacije na nivou javnosti, ne samo u okviru te javnosti, nego i između članova javnosti jedne strane u konfliktu i članova druge strane. Drugim rečima, radi se o uzajamnom priznanju iskustva. Gledano kroz prizmu ovog zadnjeg nivoa, ako postoji jedna stvar oko koje možemo biti veoma kritični u odnosu na iskustva iz dosadašnjeg toka pomirenja u regionu, onda je to visoki stepen nedostatka angažovanja nekih od najznačajnijih društvenih institucija i institucija koje inače uživaju najveće poverenje i ugled kao što su: obrazovne institucije, kulturne institucije, mediji, verske zajednice... U situacijama u kojima je trebalo one da se angažuju i komuniciraju s javnošću da bi objasnile stvari, veliki broj njih je ostao sakriven u svojoj oportunističkoj poziciji koju su imale i u vreme konflikta.

Očito su rešenja koja sam danas ponudio veoma ograničena. Ona su limitirana i nameću bazičnu formulu u rešavanju konflikta širom regiona u vidu podele vlasti (power sharing). Podela vlasti u Bosni i Hercegovini je bila konstruisana Dejtonskim sporazumom, Ohridskim sporazumom u Makedoniji, Briselskim sporazumom između Srbije i Kosova. Svi ovi sporazumi podrazumevaju uključivanje svih snaga koje su bile involvirane u konflikt i njihovo uspostavljanje na pozicijama vlasti, što ih onda demotiviše da se angažuju u finalnom procesu koji sam malopre opisao. Odakle razlog da se strahuje od ovoga? Da bi se odgovorilo na ovo pitanje, neophodno je krenuti od jedne pretpostavke, a to je da su naponi u pravcu priznavanja i pomirenja, kao što je kazivanje istine, jednostavno nužni. Mislim da se indikacija koliko je ovo zaista nužno nalazi u svemu onome što smo mogli videti u svim društvima u regionu, što jeste simptom i potvrda da ova stvar nije završena. Ove se indikacije javljaju u kulturi, javljaju se u najrazličitijim oblicima suptilnog, a ponekad čak i otvorenog nasilja.

Ukoliko želimo da povučemo istorijsku paralelu – postojao je jedan drugi period kada se verovalo da je uspostavljen novi poredak i da je mir zavladao Evropom preko Versajskog sporazuma nakon završetka Prvog svetskog rata. A uspostavljeni sistem u stvari predstavlja paralelu s onim što vidimo danas. Drugim rečima, tamo gde su institucije moći bile utemeljene čvrsto ili se činilo da su utemeljene čvrsto, nisu bile responzivne na ljudske potrebe, na materijalne i simboličke potrebe, a sada mi tačno znamo čime su te institucije bile zamenjene i kakav je bio rezultat toga. Mislim da je ovo dobra poenta za završetak izlaganja. Hvala vam na vremenu i pažnji.

6.

Prof. Biljana Vankovska:

Hvala! Zaista mi je drago što sam ponovo ovde, zajedno sa svim ovim dugogodišnjim aktivistima Koalicije za REKOM u Makedoniji. Istina, odavno se nismo družili, ali to ne znači da nismo bili aktivni. U stvari, današnji skup je dobra prilika da se podsetimo gde smo stigli, gde smo stali, šta je urađeno u međuvremenu, posebno u Makedoniji. Raduje me što se Eric složio da je Makedonija jedan periferan slučaj u celoj priči, jer, za dobro ili za zlo, tako je. Međutim, to ne znači da mi ne nosimo svoj deo odgovornosti kada je reč o suočavanju s prošlošću i pomirenjem. Moj današnji zadatak je relativno lagan – treba da vas zaintrigiram ili, tačnije, zainteresujem da pročitate ovaj Zbornik koji se već nalazi ispred vas. Na meni je da vam ukratko objasnim šta možete naći u njemu i, svakako, da se zadržim na nekim porukama koje mi se čine posebno značajnim.

Ova publikacija nije klasičan zbornik radova, ona je više zbornik izlaganja, javnih prezentacija učesnika dva tradicionalna Forum za tranzicijsku pravdu. Ovo je, u stvari, jedan od oblika preko kojih zadnjih devet godina Koalicija za REKOM pokušava da razgovara i promovise onu tezu o dijalogu između sebe, ali i sa ostalim delovima društva, sa institucijama i sa svim relevantnim faktorima. Ovaj se dijalog vodi oko onih pitanja koja su, čini se, i dalje tabu tema ili tema o kojoj se nerado govori i koju je lakše gurnuti ispod tepiha. Ili, kao što je to slučaj sa Makedonijom tokom ove zadnje godine u kojoj su ova pitanja bačena u senku nekih drugih događaja koji se čine urgentnijim i dramatičnijim. To je taj konstantan pritisak vesti dana koji stalno šalje poruku da sada nije dobro vreme za suočavanje s konfliktom prošlošću nego se treba tražiti rešenje za sadašnje stanje i izlazak iz političke krize.

Evo upravo danas imamo interesantan tajming. Stigla je ona čudna preporuka u izveštaju o progresu zemlje iz Brisela odnosno poruka koja pokazuje da smo „ni na nebu ni na zemlji“ – preporuka za početak pregovora za članstvo nije oduzeta, ali nije ni potvrđena. Otuda, nije ni čudno što se društvo bavi isključivo ovim pitanjem. Da bismo došli do ove današnje situacije, razume se, morali smo najpre da sami sebi odmogemo u procesu demokratske konsolidacije kroz jedan proces političkih dešavanja i uz produblivanje političke krize iz koje sada pokušavamo da izađemo. Tako se krećemo u jednom začaranom krugu. A pitanje je kako bi Makedonija mogla izaći iz ove zamke da bi se posvetila drugim problemima.

Gledajući ovaj Zbornik shvatate da se na regionalnom nivou u toku osam godina održalo deset Međunarodnih foruma za tranzicijsku pravdu koji su okupili ogroman broj učesnika: ljude koji su bili direktno ugroženi, koji su bili žrtve, druge koji su bili direktni učesnici u konfliktu, ljude koji su na jedan ili drugi način lično zainteresovani za istinu i za dokumentovanje svega onoga što se dešavalo. Za sve nas, a još više za Inicijativu za REKOM, ovo je još jedna knjiga, još jedna publikacija u okviru jednog impozantnog publicističkog opusa. Kada se na ovo dodaju spisi iz serije konsultacija kojima je započeo

proces konstituisanja Inicijative za REKOM, shvatate da je ovaj Zbornik samo poslednji dodatak koji možda i nije od suštinskog značaja, ali je dokaz kontinuiteta u delovanju.

Deo učesnika Foruma, tj. autora u ovom Zborniku, ukazuje na to da, ako smo uopšte nešto postigli, to je činjenica da je u ovom trenutku čitavoj javnosti u regionu dobro poznat termin tranzicione pravde kao i njen značaj. S druge strane, Eric je s pravom rekao da se sa teorijskog, ali i sa aktivističkog stanovišta, veoma teško može doći do jedne opšteprihvaćene definicije pomirenja. Pitanje je da li mi ovde sigurno znamo šta je tranziciona pravda. Ja nisam uverena da se deo zaključaka iznesenih u ovom Zborniku odnosi i na makedonsku javnost, pa čak i kada govorimo o kompetentnoj i informisanoj javnosti. Međutim, nesumnjivo je da i ovaj Zbornik svedoči o postojanju ogromne mreže organizacija i pojedinaca koji su angažovani upravo po ovim pitanjima. Moj kolega Žarko Puhovski iz Zagreba obično u vezi sa ovim kaže da je naša misija da, u vreme kada neko želi da zatvori vrata i time zatvori dijalog i spreči obznanjivanje neprijatnih stvari iz prošlosti, Koalicija za REKOM podmeće nogu da se vrata ne bi sasvim zatvorila, ma koliko to bilo bolno. Ali to je jedini način da se stvari produže na dalji rok.

Svedočanstva koja su ovde prezentovana dolaze od ljudi iz akademske sfere i od religijskih zajednica, kao i od predstavnika mnogih drugih grupa i pojedinaca. Ipak, najdirljivija su svedočanstva žrtava. Svi će oni svedočiti o postojanju zajedničkog napora u ovom smislu. Međutim, ton Desetog međunarodnog foruma održanog u Beogradu je malo drugačiji. On počinje i završava sa konstatacijom da je postignut značajan napredak u Inicijativi, a u smislu usvajanja jedne opšteprihvaćene verzije Statuta buduće regionalne komisije koja će se baviti utvrđivanjem činjenica o teškim povredama ljudskih prava i ratnim zločinima na području bivše Jugoslavije od 1991. do 2001. godine. U stvari, ukazuje se na to da su se predstavnici predsednika država iz regiona složili s tim aktom koji je prethodno stvoren od strane aktivista civilnog društva. Kroz jedan poseban proces, ovi predstavnici su razmatrali originalni tekst Statuta REKOM-a i izvršili izvesnu modifikaciju, pri čemu svakako on nije izgubio svoju prepoznatljivost i suštinu. Međutim, sada je on prihvatljiv za političare. Sada Statut predstavlja platformu za prenošenje Inicijative sa civilnog nivoa do nivoa država, odnosno političkih faktora, a to je upravo ono o čemu je govorio Eric. Naime, ako želite da ovaj proces dobije kredibilitet, posebno u vezi s utvrđivanjem činjenica, on mora postati formalan.

Od tada, od Foruma u Beogradu, pa do objavljivanja ovog Zbornika, prošlo je godinu dana. Imamo ovaj Zbornik ispred nas, ali ipak nemamo nove informacije o follow-up aktivnostima u odnosu na ono što je tada bila dobra vest kojom je Nataša Kandić, koordinatorka ovog regionalnog procesa, taj Forum otvorila rekavši: „Donosim dobru vest“. Dakle, odradili smo nešto i sada očekujemo da političari deluju. Lopta je prebačena u njihovo dvorište i sada su oni ti koji bi trebalo da realizuju proces, odnosno da ga dovedu do jedne institucionalne faze koja će dalje dobiti svoju logiku delovanja i rada.

Sličan ovome je i zaključak Zdravka Greba, profesora iz Bosne i Hercegovine, isto jednog od osnivača ove Inicijative i javnog zagovarača za REKOM u Bosni i Hercegovini. Kao što ćete pročitati u Zborniku, on kaže: „Mi smo odradili svoj deo posla, rad civilnog društva je završen“. Međutim, ako iz ove današnje perspektive pročitate Zbornik, uprkos nadama i očekivanjima da se nešto zaista približava celokupnoj realizaciji, otkriva se realno saznanje da je proces u stvari u zastoju. I to nije slučaj samo sa Republikom Makedonijom, za koju sam već rekla da je preokupirana samom sobom i svojom političkom krizom, pa nema vremena da razmišlja o regionalnom kontekstu, o godišnjici Dejtona ili Srebrenice ili o ma čemu što prevazilazi makedonski horizont. Zastoj nastaje upravo na tom političkom nivou, zato što se svaka država

suočava sa vlastitom društvenom, ekonomskom i političkom dinamikom ili krizom – što izgleda da predstavlja u ovom času zajednički imenitelj svega onoga što se dešava u regionu. Zbog toga, u ovom kontekstu, ne možemo saopštiti šta je novo, bar ja ne raspolazem takvim informacijama i javnost nije čula da je nešto značajnije postignuto na tom planu.

Suočavamo se sa jednom paradoksalnom situacijom. Bilo je debata, konsultativni proces je trajao dugo, izrađen je Statut REKOM-a, postoji velika involviranost aktivista, pa čak i formalna podrška predsednika država i određenih međunarodnih organizacija. Imamo i novu publikaciju. I šta sa svim ovim? Uverena sam da je ovaj Zbornik lako pročitati, mada izgleda masivno; tekstovi su čitljivi, u vidu javnih prezentacija, ali svedočenja nužno moraju probuditi emocije kod čitaoca. Uverena sam da ćete pročitati Zbornik. Pitanje je ipak – šta dalje?

Inicijativa za REKOM pokušava da dotakne što širu javnost, da stvori ili probudi svest o potrebi da se razgovara o ovim gorućim pitanjima i očito to radi na najrazličitije načine. Verovatno su oni među vama koji su članovi Koalicije već upoznati s ovim, no da ponovim za ostale prisutne – član se postaje lako, potpisivanjem pristupnice koja ne generiše nikakve posebne obaveze; postajete član ove mreže i dobijate redovno razne informacije, izveštaje, saopštenja i sl. Pre izvesnog vremena postojao je i časopis (!Glas Inicijative REKOM) koji je izlazio u štampanoj i elektronskoj verziji. Na taj način, tema se održavala živom i informacije su se delile. Obnovljena je i osvežena i veb-strana REKOM-a sa prijateljskim korisničkim interfejsom. Ona je sada odlično sredstvo koje nudi more informacija, činjenica, podataka za istraživanja mladim istraživačima. Koriste se Fejsbuk i Tviter i sva moguća druga sredstva koja stoje na raspolaganju aktivistima iz civilnog sektora. Međutim, da li je to dovoljno? Pitanje je šta kada pročitamo ovo, koje su sledeće aktivnosti, kako možemo proizvesti koncentrične krugove u društvu da bismo povećali tu mrežu?

Moram priznati da imam i jednu primedbu na Zbornik (što je možda tipično za profesora koji stalno nešto recenzira i kritikuje). Ova principijelna primedba ne proizilazi ni iz kakvih nacionalnih razloga, da me ne shvatite pogrešno. Međutim, ova je knjiga praktično „tri u jedno“, time što su tekstovi prevedeni na srpski/hrvatski/bosanski jezik, na engleski i na albanski. Ono što nedostaje su prevodi na slovenački i makedonski jezik. Znam da su Slovenci neformalno poručili 'ovo nije naša priča', pa zato i nisu aktivni u Koaliciji kada se radi o onoj formalno-pravnoj i državnoj prizmi. Naš se predsednik zaista ne angažuje previše, ali bar nije odstupio od REKOM-a. Rekao je da civilni sektor treba da radi svoj posao odnosno on je loptu ponovo vratio nama, u naše dvorište. Ovo nije preterano obiman materijal i smatram da je mogao biti prezentovan i na makedonskom jeziku. Verujem da bi to bilo korisno, posebno zato što mlade generacije sve manje poznaju jezike sa područja bivše Jugoslavije.

Mlađim generacijama srpski jezik nije tako razumljiv kao nama starijima, a nisam sigurna koliko je njihovo znanje engleskog. Druga primedba se odnosi na participaciju i udeo Makedonije u ovoj mreži. Dok gledate Zbornik i listu učesnika, pitate se gde su makedonski učesnici. Nema niti jednog predstavnika iz Makedonije (osim jednoga koji je u stvari tamo bio u svojstvu predstavnika Međunarodne

organizacije o migracijama). S druge strane, sa sigurnošću znam da je Židas organizovao celu delegaciju članova Koalicije iz Makedonije. Sećam se, na primer, da je kolega Temelko Risteski tamo izlagao. Dakle, postoje ljudi koji su dali doprinos u toj debati, a ipak za čitaoca to nije evidentno. Želim samo da ukažem da je kontekst takav – bilo je aktivista iz Makedonije i ne želim da pomislite da je Makedonija zaista takav periferan slučaj i u ovom pogledu.

Da li je ovo pitanje od značaja za Makedoniju, to je druga stvar. Eric je pomenuo da sam i ja bila konsultovana u vezi sa skupljanjem izjava oficijalnih ličnosti iz vlasti (predsednika, premijera, ministara, političkih lidera), tj. u potrazi za izjavama iz zadnjih godina u kojima je pomenuta reč pomirenje. Kada su me pitali za ovo, priznajem da sam se nasmejala, jer se kod nas reč pomirenje može sresti najčešće u kontekstu odnosa unutar Makedonije i pomirenja između političkih stranaka. Prošle godine smo govorili o tome da li je Makedonija na rubu građanskog rata u kome bi došlo do nasilja unutar jedne etničke grupe što bi, naravno, stvorilo reperkusije za buduće generacije. Odista, u onome što sam uspela pronaći bilo je nekoliko izjava u tom stilu, posebno, recimo, izjave predsednika Ivanova za Ilindan, a u vezi s unutrašnjim pomirenjem, i nekakve floskule izrečene na međunarodnim samitima gde je zgodno biti good guy i izjaviti da ste posvećeni pomirenju u regionu ili nešto slično.

Činjenice govore da po ovim pitanjima u Makedoniji vlada muk i tišina, i to već duže vremena. To znači da je rad civilnog društva daleko od završenog, a i naša politička elita je definitivno ovo pitanje stavila po strani. Tako, svi naši pokušaji, apeli, posete kabinetu predsednika Ivanova nisu urodile konkretnim plodom. Akademaska zajednica, isto tako, čuti – i to je tačno. Mislim da se na par fakulteta od nedavno izučava predmet Tranziciona pravda, ali za sada još nemamo generacije koje su posećivale taj kurs. Toliko godina sam profesor na mirovnim studijama, a još uvek nisam srela kandidata koji bi pokazao interes za ovu temu, mada materijala za istraživanje ima u izobilju.

Mediji su posebna priča, a ovo što ću ispričati je zaista lokalnog karaktera, pa Eric verovatno neće razumeti o čemu tačno govorim. Neko me je podsetio da pogledam poslednju TV emisiju novinara Vaska Eftova, koja je veoma gledana, a na temu suživota i pomirenja. Ne znam da li ste je vi gledali, ali vam je preporučujem, samo zato što je ona tipičan primer makedonskog novinarstva koji se u vreme duboke političke krize i predizborne situacije poigrava etničkom kartom i etničkim strastima. U ovom konkretnom slučaju, sagovorniku koji je predstavnik albanske zajednice (Agimu Jonuzu), ako se mogu tako izraziti, stavljaju reči u usta i od njega se zahteva da se izvini makedonskoj javnosti u ime Albanaca zbog počinjenih zločina iz 2001. godine. Međutim, ako pratite način na koji se biraju reči, zaključićete da tamo nije postojala ni dobra volja ni želja da se otvori debata o nekažnjavanju zločina, nego samo namera da se provocira i da se pokaže javnosti 'eto, vi Albanci nećete nikada priznati da su neki s vaše strane počinili zlodela, a s druge strane Haški tribunal je osudio Makedonca koji je i odležao zatvorsku kaznu'. Klasična priča o našima i vašima. Da zaključim – ili postoji ćutanje po ovim pitanjima ili se namenski podgrejava u tačno određenom periodu i za određenu političku namenu. Time se, u stvari, poništava sve ono pozitivno što je izgrađeno do sada. To je naša rak-rana.

U celom ovom haosu koji se dešava u Makedoniji, razume se, žrtve nikada nisu ni bile prisutne da podignu svoj glas. To smo više bili mi, intelektualci, koji smo sebi uzeli za pravo da govorimo u njihovo ime i da pomognemo da njihova stradanja budu shvaćena od strane šire javnosti, tj. da ne dopustimo da se vrata sasvim zatvore. Međutim, u ovoj situaciji, i u svakoj drugoj, odgovor je bio – sada nije vreme za to. Zbog toga nije bilo ni reparacija, ni utvrđivanja činjenica, ni vesti o iščezlima, onima kojima se ni grobovi

ne znaju. Mada je Makedonija periferan slučaj, mada je u njoj bio najmanji od svih konflikata na teritoriji bivše Jugoslavije (s izuzetkom Slovenije), ipak je progres na ovom planu minimalan. Uverena sam da i ovaj sadašnji nivo debate postoji zahvaljujući regionalnoj Inicijativi za REKOM, jer kod nas se sve svodi na entuzijastičku veru da treba gledati napred, ka NATO i EU, pa ćemo tek onda razgovarati o bolnijim temama. Mislim da mogu završiti sa izlaganjem i ostaviti prostora za debatu i pitanja.

Mr Raim Limani

Temu o kojoj se diskutuje večeras ovde, na ovom okruglom stolu, smatram veoma važnom i još više bitnom, jer smo svedoci sa kakvim se izazovima suočava Republika Makedonija u zadnje vreme. Što se tiče konkretne teme *O tranzicijskoj pravdi*, mada nisam pravnik, ipak ću izneti svoje mišljenje u vezi sa njom. Što se tiče reči tranzicija, to je termin koji se veoma teško može definisati. Međutim, moje je mišljenje da mi znamo kada je započeo period tranzicije u Republici Makedoniji, ali se nažalost njegov kraj ne vidi, niko ne zna dokle će trajati ovaj tranzicioni period. To je period u kome, u stvari, treba na površinu izvući sve ono što je urađeno za vreme konflikta da bi istovremeno došli do pravde koja će biti prihvatljiva za sve ili bar za veći deo učesnika u dešavanjima iz 2001. godine u Makedoniji. Činjenica je da je, u poređenju s ostalim zemljama iz bivše Jugoslavije, u Republici Makedoniji intenzitet konflikta bio dosta slabiji i to je jedna olakšavajuća okolnost za postizanje pomirenja. U čitavom ovom periodu tranzicije, tj. uspostavljanja tranzicijske pravde, glavni je cilj bilo pomirenje između dve strane koje su učestvovala u tim dešavanjima. Cilj je bio pomirenje s time što se desilo i utvrđivanje činjenica, argumenta koji će izaći pred lice pravde, da bi se gledalo ka boljoj budućnosti. Činjenica je da smo, još od samog početka kada se pokrenula Inicijativa za formiranje Koalicije za REKOM koja bi verifikovala činjenice i argumente za sve ono što se dešavalo u bivšim jugoslovenskim zemljama, mi iz Organizacije vojnih veterana ONA podržavali ovo i maksimalno se angažovali da bi se postigao ovaj cilj i da bi se došlo do krajnjih rezultata. Ali, ja lično, a i mi kao udruženje smatramo da je u Makedoniji urađeno veoma malo upravo zbog toga što ova Koalicija za REKOM u Makedoniji svoje aktivnosti obavlja veoma slabo. Da vam kažem pravo, na početku kada smo počeli da radimo na ovoj Inicijativi i kada se formirala ova Koalicija, u njoj je učestvovao veliki broj udruženja, organizacija, pojedinaca, intelektualaca itd. Ali nažalost, danas se može videti ili samo poneki aktivista kao početnik u toj Koaliciji ili nema nikoga. To znači da treba da budemo samokritični u tom kontekstu. Ja sam učestvovao na dosta okruglih stolova i konferencija koje su se održavale u Zagrebu, Sarajevu, Beogradu itd. I odatle smo upućivali konkretne kritike, jer sve bivše jugoslovenske republike, tj. predsednici država imenovali su svoje predstavnike u ovoj Inicijativi, osim našeg predsednika koji je formalno imenovao svog predstavnika, ali to imenovano lice nije nikada uzelo učešća u nekoj aktivnosti u ovom kontekstu. Što znači da ovde u Makedoniji ne treba da budemo zadovoljni u vezi s ovom Inicijativom. Dalje, zbog toga što smo postkonfliktna zemlja moramo raditi u

pravcu pomirenja, ali pomirenja u punom značenju te reči. Drugim rečima, sve ono što se gradi, razvija itd. – sve se to mora poštovati. Mi dobro znamo da je konflikt iz 2001. godine u Makedoniji završio potpisivanjem jednog sporazuma, a to je Ohridski okvirni sporazum, koji je formalno i pravno možda u redu, ali smatram da se u praksi on veoma malo realizuje. Mi smatramo da je ovaj sporazum doveden na takav nivo da bi se tek reklo da će tokom ove godine biti zaposleni ljudi u administraciji – i tu sve završava. Smatram da je duh sporazuma i njegov cilj bio sasvim drugačiji. Duh ovog sporazuma je bio da svi građani Makedonije, bez obzira na etničku i versku pripadnost, osećaju Makedoniju kao svoju državu, da se osećaju bezbedno, da se vrati poverenje u državne institucije itd. Nažalost, sve do dana današnjeg, i nakon petnaest godina, to se nije desilo. Ja ne optužujem nikoga, ali smatram da su za to krive političke elite. Mi danas imamo jednu apsurdnu situaciju u kojoj oni koji su pozvani da rade na implementaciji Ohridskog sporazuma ove godine organizuju susrete i okrugle stolove na kojima se raspravlja zašto Ohridski sporazum nije implementiran. U stvari, ja kažem da više nije stvar u tome da li se Ohridski sporazum sprovodi ili ne sprovodi, nego da se treba reći da se ne sprovodi Ustav, jer je veliki broj osnovnih principa iz Ohridskog sporazuma ugrađen u ustavnim amandmanima u Ustavu Republike Makedonije, a svedoci smo da se oni ne sprovode. To znači da mi imamo problem sa nesprovođenjem Ustava Republike Makedonije. Ne kažem da se on ne sprovodi uopšte nego da se u većem delu amandmana koji tangiraju prava raznih zajednica u Republici Makedoniji on ne sprovodi. Sve to nije slučajno, pa zato i postavljam pitanje – kakvo to pomirenje treba da tražimo sada u Makedoniji, u situaciji u kojoj se nalazimo u ovom aktuelnom trenutku? Smatram da nakon petnaest godina ne možemo više govoriti samo o međuetničkom pomirenju, kao što je već pomenula i profesorica Vankovska. Sada možemo reći da razgovaramo i o intraetničkom pomirenju, unutar zajednica koje žive u Makedoniji. Svedoci smo toga da podele i segmentiranje u različitim društvenim sferama, posmatrano iz ma kog aspekta – etničkog, političkog, socijalnog, kulturnog itd. – postaju još dublje, zato što smo u situaciji u kojoj politički lideri bolje diskutuju i susreću se radije sa, na primer, liderima drugih zajednica nego sa ljudima iz vlastitih zajednica. Tako problem u Makedoniji nije više samo međuetnički, nego se on mora tražiti i u samim zajednicama koje žive u Makedoniji. Sada ne bih želeo da elaboriram zašto je situacija takva kakva jeste, ali činjenica je da je bilo nužno angažovati eminentnu evropsku i američku diplomatiju da bi se došlo do jednog veoma jednostavnog političkog sporazuma, kao što je ovaj zadnji sporazum iz Pržina. Pa i nakon toga je bio potreban još veći pritisak da bi se ovaj sporazum sproveo u praksi. To govori dovoljno o stanju u kome se nalazimo i o podeljenosti društva, a na kraju i o potrebi procesa pomirenja. Dakle, mi treba da prestanemo da se bavimo zemljama iz bivše Jugoslavije i da se osvrnemo na konkretno stanje koje imamo u Makedoniji. To treba da bude glavna tema i da se o njoj debatuje – šta dalje? Smatram da se nalazimo na raskrsnici i da moramo odlučiti gde bi generalno trebalo da ide ovo društvo i ova država, Republika Makedonija. Hvala vam. Mogao sam biti i kraći, ali sam pokušao da iznesem svoje viđenje i mišljenje u vezi sa tim šta znači pomirenje. Pomirenje je veoma široki pojam i smatram da stoprocentnog pomirenja ne može biti nikada, ali da bar počnemo da radimo za dobrobit društva i države uopšte. Hvala vam.

Ja sam Artan Sulejmani i imam pitanje za sve vas. Kako možemo govoriti o pomirenju ako nema izvinjenja? Tražimo pomirenje, a nismo videli ni jedan znak izvinjenja. Prvi znak pomirenja je izražavanje žaljenja i izvinjenje i prihvatanje stvari koje su bile učinjene.

Gospodine Eric, vi ste pomenuli gospodina Vučića. Desio se jedan čin povezan sa njegovim izražavanjem izvinjenja u vezi sa genocidom u Srebrenici, napadnut je tako što su bacali razne predmete na njega. Želim da podsetim na jednu njegovu uzjavu izrečenu u srpskoj nacionalnoj skupštini 20. 7. 1995. godine koja je glasila: „Ako ubijete jednog Srbina, mi ćemo ubiti sto muslimana“. I još nekoliko stvari oko genocida u Srebrenici; on je otišao tamo da bi se formalno izvinio, a bio je napadnut. Hteo bih da napravim paralelu s pitanjem pomirenja između Kosova i Srbije. Kao što svi znamo, u periodu od 1995. do 1998. godine, Vučić je bio ministar informisanja u srpskoj vladi i učestvovao je u hapšenju novinara koji su kritikovali vladu, tada predvođenu Miloševićem. Koliko je meni poznato, on se nikada nije izvinio za 12.000 ljudi koji su poginuli na Kosovu. Otuda i moje pitanje – možemo li govoriti o pomirenju bez izvinjenja?

Kako tumačite poslednje nacionalističke ideje, kako se one tumače, kao na primer pominjanje federalizacije Makedonije uvek kada se pokrene pitanje o oficijalizovanju albanskog jezika u Makedoniji? Na neki način vodi se borba oko toga ko je veći Makedonac, u smislu ko će više uvrediti Albance. I danas imamo situaciju podeljenog društva, na šta ukazuju sve ankete.

Ovde bih se hteo nadovezati na Okvirni sporazum, jer on se nalazi kao tačka 4. i u sporazumu iz Pržina. Ako pogledate sve ankete, dobijate sliku podeljenog društva, jer se Makedonci i Albanci ponašaju kao prodavci i kupci. Jedan kaže da daje previše, a drugi kaže da je preskupo platio. Umesto da se na to gleda kao na zajedničku vrednost i kao osnovu za izgradnju ove države... I uvek kada postoji nekakav pokušaj ili čin da se ovaj okvir proširi nailazimo na dešavanja kojima se dobijaju mali politički poeni radi izbora. Da li smatrate da se može postići situacija u kojoj će političke stranke u Makedoniji misliti na državne interese umesto na kratkoročne stranačke interese?

Stamevski Vasko, docent pravnih nauka: U principu, nisam došao ovde da bih govorio s pozicije moje naučne oblasti. Došao sam zato što sam bio direktni učesnik u krizi 2001. godine, kada sam bio zaposlen u bezbednosnim strukturama. Ovo je moje drugo učešće na nekom okruglom stolu posvećenom ovoj temi, a slučajno sam saznao za ovu Inicijativu koja bi trebalo da dobije veći značaj u vremenu koje dolazi. Dakle, imamo otvorena pitanja na koja tražimo odgovore i rešenja. Konkretno, imao sam probleme za koje sam sam tražio rešenja. Imam prijatelje iz albanske etničke zajednice s kojima sam zajedno radio u bezbednosnim strukturama pre krize. Nakon završetka krize ponovo smo seli za isti sto i ponovo postali prijatelji. A tada nismo mogli da gledamo jedni u druge. Imam i lično iskustvo sa nekim žrtvama koje su izgubile svoje najbliže, i s makedonske i sa albanske strane. Eto, imao sam tu sreću, tačnije, tu nesreću.

Šta je nama potrebno? Mi imamo problem sami sa sobom, a on je već bio pomenut od strane nekog od izlagača, a to je edukacija mladih, posebno onih u srednjim školama. Svi smo svedoci međuetničkih tenzija koje se izazivaju radi nečijih interesa, međutim, meni se čini da iza toga stoji nešto što kao mač visi iznad naših glava već petnaest godina. Oni koji su učestvovali u tučnjavama imali su bliske članove porodice koji su bili učesnici u krizi 2001. godine. Nama se sve to projektuje na današnjim generacijama, pa i na mom sinu (koji, istini za volju, nije bio učesnik ni u jednoj tučnjavi, ali uvek postoji ta opasnost i

strah da je moguće da se desi ako se zna da je njegov otac radio u bezbednosnim službama). Verovatno nije puno različito ni kod gospodina Raima s druge strane.

Ja se nadam da ćemo se sresti ponovo kao deo ove Inicijative. Ja ću pristupnicu potpisati još večeras. Smatram da treba da motivišemo ove mlade ljude koji su ovde (a koji su u vreme krize 2001. godine bili u obdaništu ili na početku svog obrazovanja) na to da svi treba da damo doprinos da se ne ponovi ono što se desilo nama. Ono što je primetila profesorica primetio sam i ja – nema prevoda na makedonski jezik, što mi je bilo pomalo čudno, pošto znam da ova Inicijativa funkcioniše skoro jednu deceniju.

Ja nisam planirao uzeti reč na ovom forumu, ali sam promenio mišljenje, jer sam bio inspirisan. Najpre bih hteo da se predstavim. Ja sam predstavnik veterana s makedonske strane, a Raim, moj dragi drug i prijatelj je predstavnik veterana sa albanske strane. Nas dvojica smo jedini koji su od samog početka učestvovali u Koaliciji za REKOM. Sve vas poštujem mnogo, ali žalim što od članova Koalicije za REKOM ovde vidim samo nekolicinu: profesorku Vankovsku, Židasa i profesora koji sedi do mene. Otuda, jedna mala kritika za organizatora. Kako je moguće zanemariti sve ostale potencijalne učesnike?

Inače, ne samo da sam bio učesnik, nego sam i penzionisani general i komandovao sam bezbednosnim snagama u zapadnoj Makedoniji. Ni sada, kao ni 2001. godine, nemam problema da u centru Tetova popijem kafu sa mojim prijateljima Albancima, ni danas nemam nikakvog problema da odem do Lipkova ili do nekog albanskog sela. Ni ja, ni moja porodica nije imala takav problem.

Hoću reći da treba mnogo raditi na tome. Nije tačno da nismo razgovarali o pomirenju. Zar nismo i mi organizovali tribine po Republici Makedoniji? Ako se sećate, u Prilepu sam rekao da mi je drago što su grad Prilep i Lipkovo dali najveći broj žrtava 2001. godine. U trenutku kada sam to izrekao, branitelji iz Prilepa su skočili i počeli da me gledaju popreko. Ja sam im odgovorio da ne znam zašto me tako gledaju, jer majka Albanka i majka Makedonka plaču na isti način kada im deca poginu. Krv je crvena, suze su iste. Što se tiče izlaganja Sulejmanija u vezi s izvinjenjem – izvinjenje je potrebno s obe strane, a ne samo s jedne, da se razumemo. U ovim konfliktima nema ni jedne strane koja je čista, ni na Kosovu nema čistih strana, ni u Srebrenici nisu samo Srbi krivci. Ja stalno ponavljam da ARM treba da se izvini za Lipkovo, mada, ako pogledate bolje, niko ne kritikuje ARM da je napravila zločin, jer su se činili organizovani naponi da se poštuju sve međunarodne norme i konvencije, a svaki vojnik je sa sobom nosio Ženevske konvencije i uputstva kako se treba ponašati. Međutim, priznajem da je u Lipkovu počinjena greška.

Nažalost, u Makedoniji još uvek ne postoji spremnost za takvo izvinjenje. Slažem se sa gospodinom Limanijem da najveću krivicu nosi naša politička elita, jer uvek u susret izborima počinju tučnjave po autobusima i sl. Ko ih organizuje? Znamo da nekome odgovara da postoje međuetnički sukobi. Pred nama stoji neverovatno veliki posao da bi se došlo do pomirenja. Mi ne možemo samo da sedimo i da kritikujemo drugu stranu. Na primer, bilo je teških povreda ljudskih prava, teških zločina kao što su Brioni i drugi. U sudskoj medicini postoji termin ubijanje u dugom roku ili ubijanje u nekom drugom vremenu. Takve sam zločine video i predstavljao u Briselu, jedna strana traži amnestiju, a druga strana, takozvane patriote, veoma je lako digla dva prsta i izglasala to. S druge strane, nakon povratka

Tarčulovskog bio je priređen svečani doček kvazipatriota sa makedonske strane. Znači treba da jednako gledamo na ovakve stvari.

Mislim da je jedino profesorka Vankovska progovorila javno o Tarčulovskom, a i ja sam izrazio svoje negodovanje zbog načina na koji je bio dočekan nakon povratka iz zatvora. Dakle, pred nama je veliki posao, velika transparentnost je potrebna. I ja bih s ovim završio svoje izlaganje.

Slažem se sa prethodnim govornikom da pred nama stoji rad, rad, veliki rad. A deo tog rada se odnosi na međusobno upoznavanje. Deo populacije koja živi u etnički čistim sredinama kao što je, recimo, Maleševski kraj u kome sam ja zet i gde često odlazim, ne poznaje dovoljno albansko stanovništvo, njihov način života i običaje. Evo, ispričaću vam jedan primer. Rođacima sam pokazao fotografiju sa svadbe jednog mog prijatelja Albanca. I oni su bili iznenađeni, očekivali su žene u dugim mantijama, a videli su žene obučene isto kao i naše žene. Drugi me prijatelj pita da li ima Albanaca tamo gde ja živim. Kažem mu da nema, ali sam ga pitao zašto ga to interesuje. Odgovorio mi je da se s njima ne može živeti, da su nikakvi, da su loši. Zašto loši? Odakle ti znaš da su loši? Kažem mu, nisu loši, imam mnogo Albanaca prijatelja koji su divni ljudi. On živi sa svojim ubeđenjem da se radi o zlim ludima. Takva ubeđenja ima jer ne poznaje Albance. On ne zna da tog Albanca muče isti problemi kao i Makedonca. I kada tim dvema stranama postane jasno da ih muče isti problemi, onda će se okrenuti radu, nasuprot politici. Okretanje ka radu je izlaz iz ovih velikih nesporazuma. Hvala.

S obzirom na donošenje Zakona o amnestiji koji je opravdan kao deo procesa pomirenja interesuje me vaše mišljenje o tome koliki se politički kompromis može postići u kontekstu pomirenja. Kao pravnik moram govoriti legalistički – ratni zločini ne zastarevaju, pa me interesuje vaše mišljenje o tome koliko amnestija u stvari može naneti štetu procesu pomirenja ili možda može doprineti efektivnijem pomirenju.

Mislim da su komentari i pitanja toliko interesantni da bismo mogli početi novi ciklus okruglih stolova po njima. Oni okreću fokus na neke stvari koje smo samo usput pomenuli ili ih uopšte nismo dotakli.

Pitanje pomirenja nasuprot izvinjenju, a ja bih tu dodala i pitanje oprostaja, ulazi u celi taj proces postkonfliktne izgradnje mira. (Tu pitanje oprosta predstavlja ipak veoma ličan i intiman čin.) Dakle, razlika između praštanja i izvinjenja je u tome što oprostiti može jedino žrtva i niko drugi, čak ni država u njeno ime ne može oprostiti.

Sada, koja je funkcija izvinjenja? Vi očitto smatrate da nedostaje taj nivo političke komunikacije u kojoj bi došlo do formalnog izvinjenja u ime grupe ili države koja je vizavi žrtava i stradanja. REKOM se bavi veoma skromnim zadatkom, ponovo bih citirala Žarka Puhovskog (iz Zbornika): „Mi idemo iz poraza u poraz do konačne pobeđe“. On u stvari citira poznatu izreku jednog generala. Dakle, REKOM je svih ovih devet, deset godina svog postojanja oscilirao u svojim postignućima. Zna li o šta se saplicemo? O činjenice! Zbog toga i u samom imenu REKOM-a postoji izraz 'utvrđivanje činjenica'. Mi ne govorimo o istini, jer kao što je primetio i Eric – istina je opasan termin i može se tumačiti na različite načine. Da ne ulazim sada u elaboracije o tome kakve sve istine postoje, to je druga tema.

Suočavanje s prošlošću se u našem slučaju vezuje sa pokušajem da se utvrde činjenice, odnosno da se sačini popis svih žrtava, sa imenom i prezimenom, okolnostima u kojima su stradale; da bi sve to bilo priznato i potvrđeno od strane kredibilne institucije, da ne bi došlo do manipulacija u budućnosti sa poluistinama i sa preterivanjima o onome što smo mi nekada znali ili nismo znali o Jasenovcu ili Blajburgu. Raspad Jugoslavije je počeo okopavanjem i prebrojavanjem žrtava i kostiju. Dakle, u Koaliciji za REKOM smo veoma skromni i tražimo utvrđivanje činjenica. U Makedoniji, verovali ili ne, ja i Oliver smo (u vreme kada sam ja bila javni zagovarač, a on moj saradnik) od ministarke za unutrašnje poslove dobili eksplicitan odgovor na pitanje da li, kao država, mi raspoložemo sa popisom žrtava, makar (uslovno rečeno) sa makedonske/državne strane. Odgovor je bio da ne postoji takav popis.

Što se izvinjenja tiče, toga smo imali, ako vama uopšte nešto znači to „izvinjenje“ (pod navodnicima) Tome Nikolića na jednoj bosanskoj televiziji. Ono je izazvalo reakcije u javnosti, ali ja nisam uverena da ono nešto znači žrtvama. To nije ni izvinjenje, nije ni iskreno. Do izvinjenja može doći mnogo godina nakon početka procesa pomirenja i suočavanja s prošlošću, kada već postoje određeni rezultati. Izvinjenje Viliya Branta nije se desilo odmah nakon Drugog svetskog rata. Moralo se proći kroz proces denacifikacije, da se društvo suoči sa teškim istinama, da bi neko kasnije sa dubokim emocijama i iskreno klekao i rekao da žali zbog onoga što je neka druga generacija pre njega uradila. To je za nas negde u dalekoj budućnosti. A gola fraza tipa 'izvinjavamo se, ali pod uslovom da se i vi izvinite' – to je već trgovina. Mislim da u našim okolnostima nema nikakve šanse da izvinjenje zatraži Ali Ahmeti ili Nikola Gruevski ili ma ko drugi. Naprotiv, kada govorimo o interetničkom konfliktu, ja sam se malo nasmejala kada je Raim pomenuo taj aspekt, jer mi smo nedavno videli kako je za vreme političkih pregovora u Klubu poslanika Gruevski sedeo zajedno sa albanskim liderima, nasuprot lideru opozicije Zaevu koji je

sedeo sam. To pokazuje da među njima postoji prijateljstvo/partnerstvo zasnovano na interesu, na podeli tendera i privilegija, mada će svako od njih javno reći 'ne, mi se nikada nećemo izviniti, mi smo bili u pravu'. Međutim, privatno, na praktičnom nivou, oni saraduju fantastično. Zbog toga, oni svade ostavljaju nama dole, društvu ili deci ili krugovima koji mogu ili instruirano ili spontano da reaguju na ulicama, dok elite žive perfektno. Oni su se međusobno pomirili, nemaju nikakav problem da komuniciraju. Problem je u tome što mi mislimo o tome ko je prvi počeo i zašto. Ako je to nama zaista važno, onda to možemo zajedno utvrditi samo preko razgovora. Ipak, ponavljam, značenje REKOM-a je u utvrđivanju činjenica, minimum činjenica, a to je nešto što na ovim prostorima nije nikada bilo učinjeno, mada je bilo mnogo ratovanja. A u Makedoniji je to zaista lako uraditi i zato je strašno što moramo priznati da to nismo već obavili.

Pitali ste o federalizaciji i o nacionalizmu, kao i o toj predizbornoj retorici. Ja ću vam samo reći da se ne slažem s vama u tome da je Makedonija danas podeljeno društvo. Naprotiv, Makedonija je oduvek bila podeljeno društvo i na osnovu toga je Ohridski okvirni sporazum uveo konsocijacijski model političkog uređenja i podele moći, čime se praktično institucionalizovalo sve ono što je kao podela već postojalo u društvu. I sada je uzalud pozivati se na deo Ohridskog sporazuma koji je pomenuo i Raim, u kome se pominje građansko društvo, jednakost i sl. Sve je to čista demagogija. Realnost je ustavni poredak. A ustavni je poredak konsocijacijski, deli nas na naše i vaše. I sutra ćemo izaći ponovo na izbore, a pobednici iz dve izborne trke će sestri i napraviti koaliciju. Mi ne živimo zajedno, mi čak i ne glasamo za iste političare i stranke. Čak se može desiti da na izborima jedan od današnjih partnera u koaliciji bude kažnjen i ne dobije podršku, a da drugi i dalje ostane na vlasti u novoj koaliciji. I šta ćemo onda? Dakle, ima tu dosta složenih pitanja.

Inače, federalizacija za mene nije tabu tema. Pisala sam još pre više godina o tome da je Makedonija federacija, ali da joj nema ko reći. Podela moći među etničkim liderima u suštini predstavlja federalizaciju, u smislu decentralizacije do stepena u kome se traži Badinterova većina u donošenju odluka u Ustavnom sudu, tamo gde se odlučuje o ustavnosti i zakonitosti, a ne o etničkim pitanjima. To je zaista neshvatljivo – odlučivati o ustavnosti po etničkom principu.

Da skratim da bi i ostale kolege mogle odgovoriti, samo ću još odgovoriti na pitanje o Zakonu o amnestiji. Amnestija je jedan od mehanizama u postkonfliktnom građenju mira; nije izmišljena samo za Makedoniju, takvo nešto postoji u svim unutrašnjim konfliktima. No, tu postoji važan izuzetak – amnestija se zaista ne odnosi na ratne zločine i zločine protiv čovečnosti, one koji ne zastarevaju po međunarodnom pravu. U makedonskom slučaju, ova 'složna braća', političari koji se javno prikazuju kao nacionalisti i patrioti, privatno su dogovorili nešto drugo. Slažem se s vama da smo doneli loš zakon o amnestiji, ali oni su poništili smisao i tog nejasnog i nesavršenog zakona autentičnim tumačenjem. Zbog toga, u ovom trenutku, mi jedva i da možemo da govorimo o tranzicijskoj pravdi. Krivična pravda je osujećena, čak nije moguće stvoriti uslove da se u sudskom postupku dokaže krivica ili nevinost optuženih, kao što je bio slučaj sa Mavrovskim radnicima. Suđenje je bilo prekinuto zbog političkog sporazuma i mi smo stali na pola puta. U normalnim okolnostima dobili bismo nekakav sudski ishod, znalo bi se da li je neko kriv ili ne. Ovako, ostao je materijal za dalje frustracije i polemike o tome ko je bio kriv, ko je odgovarao pred sudom, a ko je prošao nekažnjeno. Bio je pomenut i Tarčulovski – to je za mene bilo skandalozno ponašanje, ali ono nije svojstveno samo za Makedoniju. U celom regionu bivše Jugoslavije, svuda gde je bilo haških osuđenika, nakon odsluženja zatvorskih kazni oni su se vraćali kućama kao heroji. Otuda se postavlja i pitanje: koji je smisao Haškog suda? Ako je kroz sudski proces

trebalo utvrditi krivicu i učiniti da se za to dobije zatvorska kazna, stvar je bila u tome da društvo to primi kao validno i kredibilno, ali i da shvati šta se dešavalo, tj. proces je trebalo da ima efekat generalne i specijalne prevencije. Međutim, ove ličnosti sada postaju lokalni heroji. To je slučaj i u Bosni i u Hrvatskoj, pa i u primeru našeg Tarčulovskog. Zbog toga se mora priznati da nemamo naučene lekcije, čak ni od Haškog tribunala.

Hvala vam na komentarima i pitanjima. Dopustite da odgovorim na neka od njih. Najpre na pitanje o izvinjenju. Mnogi pokreću ovo pitanje, a ja bih hteo da razumete kontekst. Ja živim u Engleskoj, mi tamo provodimo 80% vremena svakoga dana u međusobnom izvinjavanju. U stvari, mi i počinjemo konverzaciju uz reč „oprostite“. Izlaziš iz voza, pogledaš ljude ispred sebe i kažeš „sorry“. Drugim rečima, mi smo veoma dobri u izvinjavanju jedni drugima i na osnovu tog iskustva, mnogi od nas dolaze do zaključka da je izvinjenje jedan sasvim formalan i besmisleni gest.

Šta podrazumevamo pod izvinjenjem u političkom kontekstu? Pogledajte izvinjenja iz prošlosti, tome je posvećen deo moje knjige. (To je divna knjiga, ali ima izuzetno visoku cenu, pa ako je neko od vas želi dobiti besplatno u pdf formatu, molim vas, samo mi pošaljite zahtev imejlom). U tom delu knjige napravio sam pregled svih izvinjenja od početka 2000. godine naovamo. Zašto su ona neadekvatna verovatno najbolje pokazuje ono izvinjenje predsednika Nikolića iz Srbije koje je gospođa Vankovska pomenula, a u kome ga je novinarka pitala da li bi se on izvinio za Srebrenicu. Reči koje je on izgovorio glasile su ovako: „Ja sam na kolenima dok se izvinjavam“, a kako je sve to išlo na televiziji, mogli ste videti da u tom trenutku on sedi u fotelji. To je priroda preranih izvinjenja.

Da bi imalo nekakvog smisla, izvinjenje mora da ima suštinu. Šta je izvinjenje, ko ga može dati i kada se ono može ponuditi? Izvinjenje može ponuditi neko ko lično nije bio počinilac ili nije bio u vezi sa počinocima. Zbog toga mnogi ovo izražavaju na ružan način. Vučić nije bio osoba koja se mogla izvinuti, zar ne?

No, mnogo važnije, izvinjenje ne predstavlja nameru da se preuzme nekakva društvena stvar, nego je izjava da je neki društveni zadatak već izvršen. Ovo je razlog zbog koga je Vili Brant mogao iskazati ono svoje slavno izvinjenje u Poljskoj 1970. godine. On sam nije bio involviran u zločine nacista, on je bio u egzilu u vreme kada su oni bili na vlasti. On se nije izvinio odmah nakon rata, nego je to uradio nakon serije pravnih postupaka i javnog dijaloga, a njegovo izvinjenje je bilo shvaćeno kao najbolji način da se saopšti da je to stanje javne svesti/javnog mišljenja tadašnje Nemačke.

Zbog toga mislim da bi se moglo argumentovati da previše energije ide uzalud na pozive i zahteve za izvinjenjem, a da se sve to dešava u pogrešno vreme. Mnogo važnije je utvrditi i priznati činjenice.

Što se tiče pitanja obrazovanja i toga šta se tačno izučava u istoriji, mislim da je to tema koja se javlja iznova i iznova. A to je jedna od najspornijih tema u celom procesu pomirenja. Njena simbolička pitanja,

tvrđenja o istoriji, tvrđenja o viktimizaciji, tvrđenja o herojskom statusu – to su upravo ona pitanja koja će se najverovatnije javiti kao izvor novog ciklusa konflikta. Ovo su pitanja koja dolaze u prvi plan i ja smatram da nam sve ovo potvrđuje da nije došlo do društvenog dijaloga. Upravo zato ja bih ovo pitanje nadovezao na tezu da ljudi u zajednicama ne znaju dovoljno jedni o drugima i o životu drugih. U najmanju ruku, argument je ovde jednostavan – oprostite ako vam zvučim moralistički – ali mislim da je zaista nemoguće odbaciti i zapostaviti iskustvo ličnosti za koju istovremeno priznajete da ima iste ljudske kvalitete kao i ti. Upravo zato, ovakav vid diskusija na bazičnom nivou je apsolutno esencijalan.

Dopustite mi da naglasim još dve kratke poente. Prva je o veteranima; mi smo imali privilegiju da dobijemo izjave od nekih od njih. Veoma je interesantno videti u toku pomirenja kako u mnogim situacijama veterani sa suprotstavljenih strana imaju iste materijalne interese koji ih povezuju.

Zajednička im je potreba da osiguraju prihod za egzistenciju, zdravstvenu zaštitu, kao i negu za psihološke posledice konflikta. I u mnogim perspektivama, isto tako, njihove se emocionalne potrebe pokazuju kao veoma slične. I jedni i drugi su iskusili konflikt neposredno, mada ga nisu svi iskusili na istoj strani. I u mnogim slučajevima, isto tako, imaju iskustvo o tome kako je biti iskorišćen, a onda razočaran od ljudi koji imaju političku moć ili od onih s kojima su se borili; to im je zajedničko. Interesantno je videti kako se ponašaju u velikom broju diskusija o pomirenju sa intelektualcima koji govore s pozicije filozofije, politike ili teologije. Skoro je sigurno da će u jednom trenutku ustati neki veteran i reći: „Mi smo se već pomirili i ne znam šta je ovim intelektualcima, zašto jednostavno ne urade isto što i mi“.

I poslednja poenta o veteranima. Njihovo uključivanje u ove procese jeste apsolutno neophodno iz više razloga, od kojih ću izdvojiti jedan. Naime, mnogi veterani raspolažu ličnim znanjem koje je esencijalno za utvrđivanje činjenica na terenu i koje ne postoji nigde na institucionalnom nivou kod političkih strana.

I konačno, pitanje o amnestiji. Da li je amnestija dobra ideja ili ne jeste političko pitanje, ali ja ću vam odgovoriti indirektno i reći sledeće – dopada mi se kada su države otvorene u vezi s onim što čine, kada objašnjavaju građanima šta rade i zašto to rade. U tom smislu, ako ima nekažnjavanja za zločine, onda bih ja više voleo da vidim kako države oficijalno kažu da daruju amnestiju i da je objasne nego da prihvate nekažnjivost o kojoj ne govore, a koja se odvija tokom dugih perioda i nije nikada objašnjena.

Sada moramno prihvatiti činjenicu da nam je vreme isteklo, a generalu bih samo hteo da kažem da su svi članovi Koalicije za REKOM iz Makedonije bili uredno pozvani, ali je, nažalost, interes bio mali. Zahvaljujem spikerima kao i vama, publici i diskutantima. Vidimo se u nekoj narednoj prilici.

